

КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 81'272:81'373.4

О. С. Горчанюк

аспірант кафедри національної безпеки
Національної академії Служби безпеки України

ГЕНДЕРНА РІВНІСТЬ ЯК СОЦІАЛЬНЕ ТА ПРАВОВЕ ЯВИЩЕ

Постановка проблеми. Проблеми статі до недавня не було прийнято обговорювати в контексті питань державної політики, тим більше у сфері безпеки та оборони. Сучасні гендерні перетворення на світовому та національному рівнях значною мірою зумовлені розгортанням процесів глобалізації й гуманізації суспільного та державного життя, що охопили українське суспільство. Як фактор суспільного прогресу процеси гендерних трансформацій стали неодмінною ознакою демократичної політики країн світу. Основу формування сучасної культури гендерних відносин становить рівність як фундаментальна цінність, що співвідносна поняттям «свобода», «справедливість» і «взаємоповага».

Становлення правової практики засвідчує утвердження свободи, що трансформується з меж одних на територію інших держав і стверджується як тенденція у світовому масштабі. Вимір свободи, яка надається жінці, упродовж віків еволюціонує в бік розширення її правосуб'єктності, зазнав глобальних змін на межі XX–XXI століть. Такі світоглядні трансформації зумовлюють *актуальність* дослідження розвитку гендеру у вітчизняному правовому полі.

Мета статті – розглянути гендерну рівність як соціальне та правове явище. Відповідно до мети визначено такі *завдання*: здійснити аналіз механізмів правового регулювання гендерної рівності у світовій практиці, виокремивши по можливості основні проблеми гендерної рівності.

Виклад основного матеріалу. У вітчизняному праві гендер зазвичай розглядався в контексті сімейного законодавства (В. Ромовська [6]), загальносуспільної ролі, зокрема рівних прав і можливостей жінки та чоловіка (А. Полешко [5]). У сучасних дослідженнях спостерігається тенденція розглянути поняття, сутність, природу та значення гендерних правовідносин відповідно до нових світових критеріїв провадження гендерної політики (М. Оніщенко, О. Матвієнко [3]).

У ст. 24 Конституції України закріплено, що громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Водночас наго-

лошується, що не може бути жодних привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками. Основним законом також передбачено, що рівність прав жінки й чоловіка забезпечується шляхом надання їм рівних можливостей у громадській, політичній та культурній діяльності, у здобутті освіти, професійній підготовці, у праці й винагороді за неї. Рівність прав гарантується спеціальними заходами щодо охорони праці і здоров'я, встановленням пенсійних пільг; створенням умов, які дають жінкам можливість поєднувати працю з материнством; правовим захистом, матеріальною і моральною підтримкою материнства й дитинства, включаючи надання оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам і матерям. Тобто зазначаються основні напрями державних заходів, спрямованих на забезпечення фактичної рівності жінки і чоловіка.

Порівняння змісту розділу II Конституції України з міжнародними актами, зокрема з тими, що утворюють Міжнародну хартію прав людини, а також із Конвенцією про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, дало змогу І. Романюк та О. Фрицькому дійти такого висновку: «В Конституції переважно містяться ті ж гарантії щодо забезпечення прав і свобод жінок, що й в міжнародно-правових актах. Це означає, що Конституція України відкриває перед державою та жінками України широку сферу можливостей щодо захисту своїх прав і свобод. <...> Нині норми розділів I та II Конституції, у яких закріплені основні права людини і громадянина, неможливо визнати навіть теоретично такими, що не відповідають базовим міжнародно-правовим актам, оскільки прийняттю її передувала довга і клопітка робота з вивчення міжнародно-правових актів та досвіду інших держав у галузі регулювання прав людини та громадянина» [9, с. 146].

Урядові структури забезпечення гендерної рівності в різних країнах світу мають певні розбіжності, проте мета їхньої діяльності спільна:

забезпечення рівності чоловічої та жіночої статей. Світова практика державного управління гендерними процесами характеризується різноманітністю форм і на урядовому рівні здійснюється через різні структури. Як правило, це делеговано кабінетам міністрів, що розширило їхні повноваження, новим відділам, комітетам, групам тощо. Здебільшого гендерна політика реалізується через таке:

- розширення повноважень прем'єр-міністра чи створення посади радника прем'єр-міністра з гендерних питань;
- формування комісії з питань рівності статей, підпорядкованої безпосередньо прем'єр-міністрові;
- покладання відповідальності за питання гендерної політики на віце-прем'єр-міністра;
- створення тимчасових комітетів, комісій або робочих груп із гендерних питань при урядах;
- організація спеціальних інституційних органів із питань забезпечення рівності статей;
- формування спеціалізованого міністерства рівних прав і можливостей;
- відкриття спеціальних відділів, комітетів, рад, служб із питань рівності кабінетів міністрів;
- створення спеціалізованих відділів, служб із рівних прав і можливостей як структури при окремих міністерствах та міжміністерських органах.

Компетенція уряду багатьох країн світу розширилася завдяки питанням із забезпечення гендерної рівності. Проблеми гендерної рівності дедалі частіше стають об'єктом уваги перших осіб виконавчої влади держав світу і, відповідно, всієї управлінської системи. Такий глобальний підхід до вирішення гендерних проблем зумовив не лише розроблення національних планів щодо забезпечення гендерної рівності, але й розвиток відповідного нормативно-правового забезпечення.

Як свідчить аналіз світової практики регулювання гендерної рівності, така політика реалізується національним планом дій (це прийнятий владними структурами документ, у якому окреслено систему намірів, заходів і зобов'язань державних та громадських структур щодо виявлення форм гендерної активності й вчинення певних дій, спрямованих на досягнення за окреслений період гендерних цілей). Національні плани дій, як правило, узагальнюють усю систему планування в країнах – охоплюють регіональні, місцеві плани з питань рівності.

Усе більша роль у системі державного механізму забезпечення гендерної рівності країн світу делегується Уповноваженому з рівних прав і можливостей. У різних країнах його називають посередником, контролером, адвокатом тощо. Уповноважений із рівних прав і можливостей (омбудсмен) – державний посадовець, якого обирає представницький орган влади для здійснення контролю за законодавством із рівних прав

і можливостей. Уперше посаду омбудсмена юстиції запроваджено ще 1809 року в Швеції. Вона довела свою необхідність, і протягом двох століть ця ідея не втратила значення та актуальності. В останню третину ХХ століття у Швеції поступово запровадили посади п'яти омбудсменів із захисту прав у різних сферах соціального життя: з рівноправності статей, з етнічної рівноправності, з прав споживачів, дітей, інвалідів тощо. Обрання такої кількості омбудсменів – важливий показник визнання та поваги до гідності й недоторканності людської особистості, а також того, яку увагу шведи приділяють правозахисній і правоохоронній діяльності. Практика запровадження посади та служби омбудсмена дедалі більше поширюється. Наприклад, 1978 р. таку службу введено в Норвегії, 1987 р. – у Фінляндії, 1999 р. – у Литві, 2001 р. – у Німеччині, 2002 р. – у Словенії, Боснії та Герцеговині, 2003 р. – у Хорватії, Киргизстані тощо. Процес створення посади, обсяг компетенції та безпосередня діяльність омбудсмена в різних країнах має свої особливості. Досвід запровадження посади омбудсмена засвідчив необхідність правового захисту рівності чоловіків і жінок, гарантій забезпечення механізму юридичного регулювання гендерних відносин, особливо в країнах з усталеними традиційними відносинами і з укоріненими традиційними ролями жінки та чоловіка [4, с. 426].

Спільною рисою усіх держав сучасного світу є проблема глобалізації гендерного рівноправ'я (чоловіків і жінок), про що свідчить проведення під егідою ООН чотирьох Всесвітніх конференцій, присвячених проблемам становища жінок. Процес глобалізації проявляється в трансформації проблеми прав людини взагалі і прав жінки зокрема із суто національного рівня в площину міжнародного права, наслідком чого стало прийняття світовою спільнотою низки міжнародних конвенцій і декларацій, спеціально присвячених питанням гендерного рівноправ'я. Як зазначено в Резолюції Всеукраїнської конференції «Гендерна політика в контексті європейської інтеграції та міжнародних зобов'язань України», українські реалії потребують активного інтегрування гендерних підходів у діяльність усіх органів виконавчої влади [8, с. 3–6].

Гендерні зміни, активізовані у світовому та Європейському співтовариствах, стали не лише ознакою оновлення і трансформацій українського суспільства наприкінці ХХ – початку ХХІ століття, але й частиною становлення незалежності Української держави. Цей процес зумовлений об'єктивними причинами, основні з яких такі:

- інтенсивний розвиток гендерної демократії в країнах світу, зокрема Європейського співтовариства, що визначив національні перетворення у сфері гендерних відносин, критичне переосмис-

лення й реформування поширених політичних, ідеологічних і культурних підходів;

– модифікація усталених форм соціального й культурного життя жінок і чоловіків та його правового забезпечення, становлення світової й національної гендерної культур, що стали ідентичними перетворенням в Україні.

Наша держава визнає пріоритет міжнародних норм права відповідно до норм національного права, узгоджує державну політику з міжнародними стандартами прав людини й послідовно впроваджує принцип гендерного рівноправ'я в українське суспільство [7, с. 8]. Як уже зазначалося, Конституція України заклала правові основи реалізації активності жінок у різних сферах суспільного життя, зокрема ст. 24 Основного Закону гарантує рівність жінки й чоловіка, що забезпечується наданням рівних можливостей у громадсько-політичній та культурній діяльності, здобутті освіти і професійній підготовці. Наступним кроком у розбудові соціальної держави, соціальної підтримки батьківства, а також трансформації поглядів на роль і призначення чоловіків і жінок стало прийняття Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», що набув чинності 1 січня 2006 р. [2, ст. 561].

Правовий захист гендерної рівності в Україні забезпечується за допомогою норм різних галузей права – цивільного, кримінального, сімейного, трудового, адміністративного тощо. Утім, як слушно зазначає Т. Ганзицька, положення зазначених галузей права не містять поняття «дискримінація за ознакою статі», водночас встановлюють відповідальність за порушення рівноправності громадян залежно від їхньої статі [1, с. 187].

Окремо зауважимо про проблему гендерного регулювання в таких традиційно «маскулінних» (переважно чоловічих) сферах, як правоохоронна та військова. В Україні у Збройних Силах і Міністерстві внутрішніх справ також розроблюються та імплементуються програми гендерного регулювання. Зокрема, вивчення шляхів реалізації гендерної політики в системі Міністерства внутрішніх справ України дає змогу визначити основоположні принципи забезпечення рівності чоловіків і жінок, а саме:

– включення до навчальних програм дисциплін, що викладаються у відомчих вищих навчальних закладах системи МВС України, дисциплін із гендерної проблематики;

– створення робочої групи з впровадження у діяльність органів внутрішніх справ гендерних підходів (розпорядження МВС України № 105 від 6 лютого 2008 р.);

– розроблення та впровадження Програми забезпечення гендерної рівності в органах внутрішніх справ України;

– введення посади Радника з прав людини та гендерних питань [1, с. 187].

Висновки. Отже, сама держава бере на себе (насамперед на законодавчому рівні) зобов'язання гарантувати умови і сприяння активності для кожної статі, враховуючи реальність ситуації, й забезпечує правове упорядкування соціально-статевих відносин. Такі процеси, безумовно, сприяють позитивним змінам у становищі української жінки й чоловіка, подолання гендерних дисбалансів актуалізує роль і значення державної гендерної політики. Переосмислення традиційних для українського суспільства гендерних практик диктує необхідність вироблення єдиної політики на основі наявного правового інструментарію.

Література

1. Ганзицька Т.С. Правоохоронні органи в механізмі забезпечення гендерної рівності в Україні. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: «Право»*. 2013. Вип. 5. С. 185–190.
2. Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків». *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 52. – Ст. 561.
3. Оніщенко Н.М., Матвієнко О.В. Гендерні правовідносини: поняття, сутність, природа та значення. *Держава і право. Серія: «Юридичні і політичні науки»*. К., 2006. Вип. 33. С. 90–96.
4. Основи теорії гендеру: навч. посібник / В.П. Агеєва, В.В. Близнюк, І.О. Головащенко, П.П. Горностай, Н.В. Лавриненко, О.А. Луценко. К.: Вид-во «К.І.С.», 2004. 536 с.
5. Полешко А.В. Рівність прав і можливостей жінки та чоловіка в суспільстві. *Право України*. 2000. № 4. С. 20–22.
6. Ромовська З.В. Сімейне законодавство України: Гендерна експертиза. К.: «Логос», 2001. 40 с.
7. Стан забезпечення гендерної рівності в українському суспільстві. *Щорічна державна доповідь*. К., 2007. 223 с.
8. Чижмар К.І. Принцип рівності прав жінок і чоловіків у міжнародному праві. *Право України*. 2001. № 3. С. 3–6.
9. Фрицький О.Ф. Романюк І.І. Конституційно-правові аспекти забезпечення гендерної рівності в Україні. *Молодий вчений*. 2017. № 5.1 (45.1). С. 146–148.

Анотація

Горчанюк О. С. Гендерна рівність як соціальне та правове явище. – Стаття.

У статті розглянуто питання правової та соціальної природи поняття гендерної рівності.

Окремо зауважується, що Україна визнає пріоритет міжнародних норм права відповідно до норм національного права, узгоджує державну політику з міжнародними стандартами прав людини й послідовно впроваджує принцип гендерного рівноправ'я в українське суспільство. Незважаючи на те, що чинне законодавство України на належному рівні регулює гострі проблеми забезпечення рівних прав чоловіків і жінок, механізми та технології їх впровадження в життя суспільства потребують удосконалення та приведення до кращих світових зразків. Автор доводить, що зобов'язання держави гарантувати рівні

можливості та сприяти активності для кожної статі забезпечує правове упорядкування соціально-статевих відносин. Такі процеси, безумовно, сприяють позитивним змінам у становищі української жінки й чоловіка, подоланню гендерних дисбалансів.

Ключові слова: гендер, рівні можливості, омбудсмен, соціально-статеві відносини.

Аннотация

Горчанюк А. С. Гендерное равенство как социальное и правовое явление. – Статья.

В статье рассмотрены вопросы правовой и социальной природы понятия гендерного равенства. Отмечается, что Украина признает приоритет международных норм права в соответствии с нормами национального права, согласовывает государственную политику с международными стандартами прав человека и последовательно внедряет принцип гендерного равноправия в украинское общество. Несмотря на то, что действующее законодательство Украины на должном уровне регулирует острые проблемы обеспечения равных прав мужчин и женщин, механизмы и технологии их внедрения в жизнь общества требуют совершенствования и приведения к лучшим мировым образцам. Автор доказывает, что обязательства государства гарантировать равные возможности и способствовать активности для каждого пола обеспечивает правовое упорядочение социально-половых отношений. Такие процессы, безусловно, способствуют позитивным изменениям

в положении украинской женщины и мужчины, преодолению гендерных дисбалансов.

Ключевые слова: гендер, равные возможности, омбудсмен, социально-половые отношения.

Summary

Gorchanyuk O. S. Gender equality as a social and legal phenomenon. – Article.

In the article the questions of legal and social nature of the concept of gender equality are considered.

It is also noted that Ukraine recognizes the priority of international norms of law in accordance with the norms of national law, coordinates state policy with international human rights standards and consistently implements the principle of gender equality in Ukrainian society. Despite the fact that current legislation of Ukraine regulates, at the appropriate level, the pressing problems of equal rights of men and women, mechanisms and technologies for their implementation in the society need to be improved and brought to the best world standards. The author argues that the state's obligation to guarantee equal opportunities and promote activity for each gender ensures legal regulation of social and sexual relations. Such processes undoubtedly contribute to positive changes in the situation of Ukrainian women and men, the elimination of gender imbalances.

Key words: gender, equal opportunities, ombudsman, social and sexual relations.